

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH
XVIII wiecznych malowideł na ścianach i sklepieniach
korpusu nawowego i przybudówek
we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja w Szewnej

Inwestor: Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Mikołaja w Szewnej
27-400 Ostrowiec Świętokrzyski, Szewna, Pl. ks. Marcina Popiela 2

Autorzy opr: mgr Marta Sobczyńska-dyplomowany konserwator dzieł sztuki
nr dyplomu 6237 WKiRDS ASP w Krakowie

mgr Paweł Sobczyński-dyplomowany konserwator dzieł sztuki
nr dyplomu 7436 WKiRDS ASP w Warszawa

Spis zawartości opracowania:

1. Cel i zakres opracowania	str. 3
2. Podstawa opracowania	str. 3
2. Podstawowe dane zabytku	str. 3
3. Stan zachowania obiektu i przyczyny zniszczeń	str. 4
4. Program prac konserwatorskich	str. 14
4.1 Wnioski i założenia konserwatorskie	str. 14
4.2. Proponowane postępowanie konserwatorskie	str. 15

1. Cel i zakres opracowania

Przedmiotem niniejszego opracowania jest program prac konserwatorskich dotyczący XVIII wiecznej polichromii ściennej korpusu nawowego i przybudówek we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja w Szewnej.

Opracowanie zawiera część opisową, w której uwzględniono podstawowe dane o obiekcie, analizę stanu zachowania w odniesieniu do przeprowadzonych w marcu 2021 roku oględzin na podstawie których sformułowano wnioski i założenia konserwatorskie wraz z propozycją postępowania konserwatorskiego. Zawarta w opracowaniu dokumentacja fotograficzna ilustruje obecny stan obecny polichromii i jej charakterystycznych zniszczeń.

2. Podstawa opracowania

- wpis obiektu do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego pod nr 99B
- umowa Inwestora z Wykonawcą
- materiały źródłowe i archiwalne udostępnione przez Inwestora

3. Podstawowe dane zabytku

Kościół parafialny pw. św. Mikołaja wzniesiony został w latach 1775-1777 wg projektu jezuickiego architekta ks. Józefa Karśnickiego, obejmującego cały kompleks składający się z plebanii, dwóch wikarówerek, tarasu z dwuskrzydłowymi schodami oraz domu dla służby kościelnej. Fundatorem świątyni był ks. Sebastian Pisulewski, oficyał sandomierski, kanonik opatowski, pleban szewieński.

Świątynia jest późnobarokowa, z dwoma wieżami od zachodu. Kościół jest trójnawowy, o układzie bazylikowym. Od wschodu znajduje się niemal kwadratowe prezbiterium, o szerokości równej głównej nawie. Przylegają do niego: od południa zakrystia, od północy przedsionek i skarbczyk, a od wschodu ośmioboczna dwukondygnacyjna kaplica, w poziomie górnym, wyższym od nawy, stanowiąca część kapłańską prezbiterium. Korpus nawowy jest trójprzęsłowy.

Okolo roku 1780 wykonano rokokową polichromię ścienną, przemalowaną i znacznie uzupełnioną w II poł. XIX w. Malowidła to iluzjonistyczne kompozycje architektoniczno-figuralno-ornamentalne, z trzema scenami z życia św. Mikołaja, herbami i inskrypcjami. Polichromia wnętrza kościoła stanowi dość jednolity stylistycznie i formalnie wystrój operujący typowymi dla epoki baroku motywami. Ściany i sklepienia wypełniają iluzjonistycznie malowane elementy i detale architektoniczne, m. in. okna, nisze, gurdy, gzymsy, konsole. Podziały architektoniczne przechodzą płynnie w elementy namalowane, zacierając granicę między rzeczywistością a iluzją. Kolorystyka całości typowa dla epoki baroku w tonacji szaro – różowo - czerwonej ze złocisto – ugiowymi akcentami.

Fot. 1 XVIII wieczna polichromia ścienna we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja w Szewnej. Widok stanu istniejącego części wschodniej fragmentu korpusu nawowego w marcu 2021

Fot. 2 XVIII wieczna polichromia ścienna we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja w Szewnej. Widok stanu istniejącego części zachodniej fragmentu korpusu nawowego w marcu 2021

Pierwotne malowidła wykonano w technice freskowej z wykroczeniami malowanymi prawdopodobnie z zastosowaniem kazeiny wapiennej. Przeprowadzone badania analityczne¹ wykazały obecność związków białkowych charakterystycznych dla spoiwa kazeinowego. Podstawowe elementy kompozycji zarysowano w wilgotnym jeszcze tynku - w wielu miejscach zauważyć można wglębny rysunek. Brak natomiast widocznych śladów łączenia dniówek, co zdaje się potwierdzać, że malowidła wykańczane były już na sucho kazeiną wapienną. Faktura malowideł jest zróżnicowana. W partiach architektonicznych obramień i profili gładka, malowana z dużą ilością pobiału, w obrębie dekoracji ornamentальной oraz tłach płycin zdecydowanie bardziej szorstka. W partiach światła warstwa malarska nakładana była bardziej pastoso, cienie modelowane były cieniem, laserunkowo.

W dokumentacji konserwatorskiej Marcina Chmielewskiego, autor w jednym z rozdziałów uwzględnia przekształcenia historyczne polichromii. Z opracowania można się dowiedzieć, że pierwotna osiemnastowieczna polichromia z pewnością pokrywała wszystkie powierzchnie ścian i sklepień. Później dekoracja była kilkakrotnie przekształcana. Materiały archiwalne oraz przekazy ustne wymieniają trzy znaczące renowacje. Pierwsza gruntowna renowacja, o której wiadomo miała miejsce w latach 1883 - 85 za probostwa ks. Józefa Kijanki. Malowidła we wnętrzu zostały wówczas przemalowane przez malarza Kopińskiego z Radomia. Następnie prace renowacyjne prowadzono w latach 1936 - 1939, kiedy proboszczem parafii szewneńskiej był ks. Mieczysław Paszkiewicz. Zamontowano wówczas we wnętrzu elektryczność a także „odmalowano arkady i pilastry przy głównym ołtarzu”. Ostatnio dekoracja w obrębie prezbiterium i części ołtarzowej prezbiterium („Kaplica Ołtarzowa”) była odnawiana za czasów księdza Marcina Popiela na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w., prace renowacyjne prowadził artysta malarz z Krakowa Jan Palka. Trudno obecnie stwierdzić, z jakiego okresu pochodzą poszczególne partie przemalowań. W inwentaryzacji wykonanej ok. roku 1960 - tego dekoracja opisana jest jako przemalowanie z 1883 roku. W opisie parafii z 1912 roku pojawia się stwierdzenie „kościół obecny jest malowany ostatnio za ks. Kijanki przez Kopińskiego z Radomia”. Najbardziej prawdopodobne wydaje się, więc że największe przekształcenia dekoracji powstały w latach 1883 - 85. Wiadomo jednak, że prace renowacyjne prowadzone były również w latach 1936 - 1939 a być może także wcześniej, jeszcze przed 1883 rokiem. Część wcześniejszych przemalowań została usunięta w czasie ostatniej renowacji w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. Z powodu braku jakiegokolwiek dokumentacji tych prac trudno jednak dokładniej określić zakres przeprowadzonych wówczas zmian. Na pewno usunięto część przemalowań, które w znacznym stopniu zmieniały pierwotną kompozycję. W latach 2009-2010 wykonano profesjonalne prace konserwatorskie malowideł ściennych eksponowane w kaplicy ołtarzowej i prezbiterium świątyni.

¹ Badanie spoiw próbek pobranych z warstw malarskich polichromii ściennej w kościele p.w. św. Mikołaja w Szewnie, woj. świętokrzyskie, Aneks do Dokumentacji Prac Konserwatorskich, Konserwacja XVIII-wiecznej iluzjonistycznej polichromii ściennej w kościele p.w. św. Mikołaja w Szewnie, autor Marcin Chmielewski, Kraków, grudzień 2010

2. Stan zachowania i przyczyny zniszczeń obiektu

Przeprowadzone w marcu 2021 roku konserwatorskie oględziny malowideł ściennych korpusu nawowego (nawa główna, nawy boczne) wraz z przybudówkami wykazały:

- uszkodzenia mechaniczne podłoża i warstwy malarskiej,
- uszkodzenia warstwy malarskiej powstałe w wyniku zawilgocenia nieuszczelności płaci dachowej
- zmiany estetyczne powstałe w wyniku nieprawidłowych wtórnych działań renowacyjnych i innych ingerencji
- zmiany estetyczne warstwy malarskiej spowodowane wiekową eksploatacją świątyni

Charakter powyższych zniszczeń nie jest jednorodny pod względem stref ich występowania we wnętrzu świątyni.

Uszkodzenia mechaniczne podłoża w postaci tynku wapiennego oraz warstwy malarskiej można w największym stopniu zaobserwować w miejscach najbardziej narażonych na tego typu zmiany (Fot. 3). Są nimi strefy cokołowe i obszary do wysokości 1,5 metra od posadzki lub podłoża chóru muzycznego. Powyższe uszkodzenia powstały w wyniku eksploatacji świątyni a najbardziej narażone zostały części narożne oraz krawędzie płaszczyzn. Odznaczające się uszkodzenia o niewiadomym pochodzeniu zaobserwowano także na polichromowanym wystroju sztukatorskim balustrady chóru muzycznego (Fot. 4). Do zniszczeń o charakterze mechanicznym można zaliczyć także spękania tynku wynikające ze zmian skurczowych zapraw wapiennych. Powyższe zmiany w postaci charakterystycznych zarysowań występują na sklepieniach oraz miejscowo na ścianach (Fot. 5)

W przypadku polichromii największe jej zniszczenia powstałe w wyniku czynników mechanicznych identyfikowanych jako obtarcia, stwierdzono na ścianie zachodniej pod chórem muzycznym (Fot. 6). Strefa ta stanowi stosunkowo wąski ciąg komunikacyjny prowadzący do wejścia głównego i bocznego świątyni.

Fot. 3 XVIII wieczna polichromia ścienna we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja w Szewnej. Widok uszkodzeń mechanicznych podłoża w postaci tynku wapiennego oraz warstwy malarskiej.

Fot. 4 XVIII wieczna polichromia ścienna we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja w Szewnej. Widok uszkodzeń mechanicznych polichromowanego wystroju sztukatorskiego balustrady chóru muzycznego.

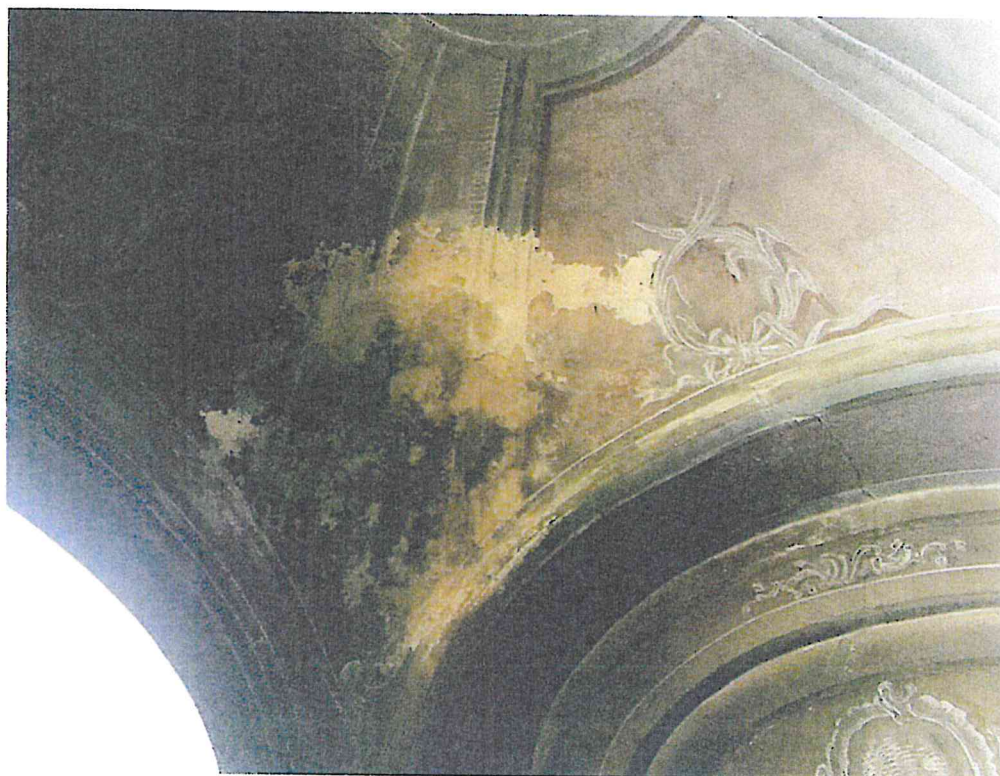

Fot. 6 XVIII wieczna polichromia ścienna we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja w Szewnej. Widok uszkodzeń mechanicznych w postaci skurczowych spękań zapraw wapiennych.

Fot. 7 XVIII wieczna polichromia ścienna we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja w Szewnej. Widok uszkodzeń mechanicznych warstwy malarskiej na ścianie zachodniej pod chórem muzycznym.

Podczas oględzin zaobserwowano także odznaczające się zmiany estetyczne powstałe w wyniku dawnych nieszczelności połaci dachowej. Ich obrazem są miejscowe odspojenia warstwy polichromii oraz jej ciemne przebarwienia spowodowane rozwojem pleśni (Fot. 8). Największe tego typu zmiany miejscowo zaobserwowano w nawach bocznych oraz w mniejszym zakresie w części sufitowej nawy głównej. Zawilgocenie uruchomiło także procesy krystalizacyjne soli budowlanych.

Fot. 8 XVIII wieczna polichromia ścienna we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja w Szewnej. Widok uszkodzeń warstwy malarskiej w południowej nawie bocznej spowodowanej zawilgoceniem z dawnych nieszczelności połaci dachowej.

Kolejną grupą zniszczeń są zmiany estetyczne polichromii powstałe w wyniku nieprawidłowych wtórnych działań renowacyjnych i innych niewłaściwych ingerencji w materię zabytkową. W pierwszej kolejności zaliczyć do nich można wtórne miejscowe przemalowania fałszujące oryginalną kompozycję malarską (Fot. 9). Największy zakres ich występowania można zaobserwować w dolnych strefach świątyni najbardziej narażonych na uszkodzenia mechaniczne. Ponadto zastosowane w działaniach renowacyjnych niewłaściwe materiały malarskie uległy degradacji w postaci pudrującej się warstwy oraz odznaczających się zmian kolorystycznych (Fot. 10).

Fot. 9 XVIII wieczna polichromia ścienna we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja w Szewnej. Widok wtórnych ingerencji renowacyjnych w postaci przemalowań oryginalnej kompozycji malarskiej.

Fot. 10 XVIII wieczna polichromia ścienna we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja w Szewnej. Widok wtórnych ingerencji renowacyjnych w postaci odznaczającej się w stosunku do oryginału warstwy malarskiej.

Podczas oględzin zidentyfikowano także uzupełnienia cementowe, które ze względu na swoją spoistość i utrudnione procesy dyfuzyjne niszczą znajdujące się pod nimi oryginalne tynki wapienne (Fot. 11). Należy jednak stwierdzić, że zakres ich występowania w stosunku do całości powierzchni jest niewielki.

Na uwagę zwracają także wmontowane na ścianach aluminiowe gniazdka siłowe, których montaż powodował uszkodzenie polichromii.

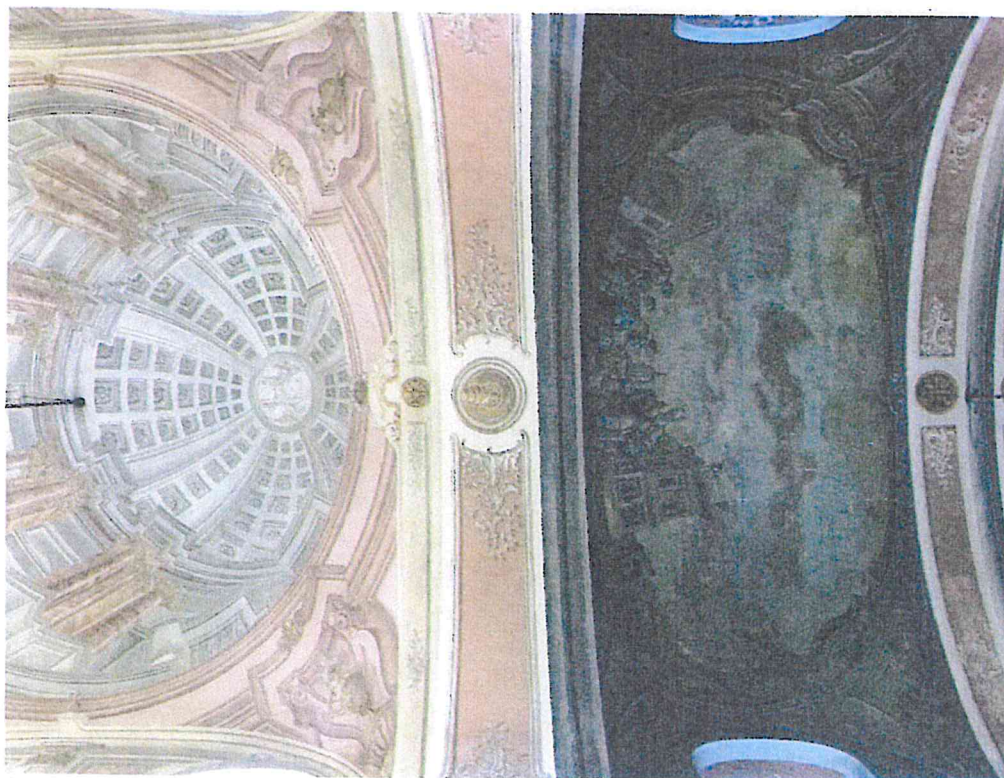

Fot. 11 XVIII wieczna polichromia ścienna we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja w Szewnej. Widok wtórnych ingerencji renowacyjnych w postaci odznaczającej się w stosunku do oryginału warstwy malarskiej.

Ostatnią grupą zmian o charakterze estetycznym są znaczne zabrudzenia dekoracji malarskiej spowodowane codzienną eksploatacją świątyni oraz zastosowaniem w latach ubiegłych nieodpowiedniego systemu grzewczego. Ciemne nawarstwienia, które występują na całości polichromii maskują jej oryginalną kolorystykę tworząc tym samym swoisty kontrast z odnowionymi w roku 2010 malowidłami prezbiterium i kaplicy ołtarzowej (Fot. 12,13). Ponadto stwierdzono także występowanie nawarstwień luźnych w postaci pajęczyn, kurzu i pyłów osadzonych zwłaszcza na płaszczyznach poziomych.

Fot. 12 XVIII wieczna polichromia ścienna we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja w Szewnej. Widok zabrudzeń w postaci ciemnych nawarstwień arkady na połączeń naw kontrastujących z odnowioną polichromią prezbiterium.

Fot. 12 XVIII wieczna polichromia ścienna we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja w Szewnej. Widok zabrudzeń w postaci ciemnych nawarstwień fragmentu sklepienia nawy głównej kontrastujących z odnowioną polichromią sklepienia prezbiterium.

4. Program prac konserwatorskich

4.1 Wnioski i założenia konserwatorskie

XVIII wieczna polichromia ścienna we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja w Szewnej to wyjątkowej klasy kompozycja o szczególnych wartościach artystycznych i historycznych. Iluzjonistyczne rozwiązania malarskie w przedstawieniach figuralnych i architektonicznych, doskonale opracowana ornamentyka oraz ciekawe zestawienia kolorystyczne tworzą dzieło o szczególnych walorach estetycznych. Podjęte w latach 2009-2010 profesjonalne zabiegi konserwatorskie polichromii ściennych w kaplicy ołtarzowej i prezbiterium wyeksponowały piękno materii oryginalnej, która obecnie kontrastuje z obniżoną estetyką malowideł nawy głównej oraz naw bocznych.

W związku z powyższym proponuje się podjęcie działań konserwatorskich, które w pierwszej kolejności powstrzymają postępujący proces zniszczeń oraz przywrócą wnętrzu świątyni historyczną estetykę spójną z założeniami autorskimi.

Planowane działania będą polegać na oczyszczeniu malowideł z nawarstwień luźnych, usunięciu wtórnych uzupełnień cementowych warstw tynkarskich, oczyszczenia powierzchniowego malowidła, utrwaleniu pudrujących się warstw malarskich, usunięciu przemalowań po określeniu zakresu ich występowania, wzmocnieniu strukturalnym osłabionych tynków wraz z konsolidacją odspojeń, miejscowych zabiegów odsalających w obrębie dawnych nieszczelności dachu, uzupełnieniu ubytków tynku i pobiał wapiennych, konsolidacji malowidła i pobiał, rekonstrukcji trwale uszkodzonych partii polichromii oraz retuszu oryginalnej warstwy malarskiej.

Zabytkowy charakter obiektu oraz specyfika jego zniszczeń wymaga aby wszelka ingerencja w jego materię powinna być prowadzona wyłącznie przez dyplomowanych konserwatorów dzieł sztuki w oparciu o uprzednio wykonane próby w miejscach mniej eksponowanych. Wszelkie zabiegi konserwatorsko-restauratorskie należy wykonać z zastosowaniem materiałów wysokiej jakości a przebieg prac wymaga systematycznej rejestracji fotograficznej. O wszelkich zmianach i nowych okolicznościach które wynikną w trakcie prowadzonych prac konserwatorskich należy obligatoryjnie poinformować służby WUOZ w Kielcach.

Prawidłowo przeprowadzone zabiegi konserwatorskie przywrócą dawne wartości artystyczne i walory estetyczne XVIII wiecznej polichromii oraz przyczynią się do uatrakcyjnienia wnętrza świątyni parafialnej w Szewnej.

4.2 Proponowane postępowanie konserwatorskie

1. Oczyszczenie powierzchni malowidła z zabrudzeń powierzchniowych gąbkami poliuretanowymi Wishab.
2. Utrwalenie pudrującej się warstwy malarskiej np. z zastosowaniem roztworu Klucelu G w alkoholu nanoszonego przez bibułkę japońską.
3. Określenie zasięgu przemalowań oraz usunięcie ich z powierzchni oryginału odpowiednio dobranymi metodami mechanicznymi i chemicznymi.
4. Usunięcie wtórnych, niewłaściwych pod względem estetyki, stanu zachowania lub techniki wykonania uzupełnień zaprawy.
5. Konsolidacja odspojonych i spęcherzonych tynków metodą iniekcji preparatami na bazie wapna i krzemianów np. Bresciani Malta 6001 lub Malta 6002; PLM-AL, PLM-M
6. Odsolenie tynków w miejscach wskazujących na kontakt z wodą deszczową przeciekającą przez sklepienie. Zabieg wykonany zostanie metodą swobodnej migracji soli do rozszerzonego środowiska po wcześniejszym przeprowadzeniu prób na wpływ kompresów na warstwę malarską.
7. Dezynfekcja warstw malarskich i tynków. Miejsca zaatakowane przez grzyby i mikroorganizmy zostaną zdezynfekowane metodą natrysku lub powlekania z użyciem środków grzybobójczych i bakteriobójczych tj. Preventol, Boramon.
8. Uzupełnienie ubytków oraz spękań tynku kitem wapienno - piaskowym lub gotowym np. Keim Athenit.
9. Naprawa pęknięć tynków sklepień. Miejsca pęknięć zostaną odczyszczane z zabrudzeń i wypełnione metodą iniekcji z użyciem szybkowiązających środków mineralnych tj. Ledan, zaczyn z uszlachetnionego wapna i białego cementu. Największe pęknięcia zostaną i wypełnione zaprawą wapienną zbrojoną włóknem syntetycznym. Następnie na wypełnione miejsce pęknięcia nałożona zostanie drobna siatka z włókna szklanego i dwuwarstwowy tynk wapienny.
10. Uzupełnienie ubytków pobiał wapiennych dobranych pod względem koloru oraz faktury malarskiej.
11. Konsolidacja malowidła oraz izolacja pobiał kilku procentowym roztworem Paraloidu B-72 w Actonie.
12. Retusz oryginalnej warstwy malarskiej metodą scalająco - naśladowczą pigmentami na spoiwie odwracalnym np. Klucel G w Alkoholu.